

حکمرانی اخلاق و معنویت زمینه ساز ظهور

مرضیه انگیزه^۱

چکیده

اخلاق و معنویت دو بازوی مهم حکومت در بالندگی و رشد یک جامعه می باشد. اخلاق و معنویت، با دستور و فرمان به دست نمی آید، پس حکومت‌ها نمی‌توانند آن را با قدرت قاهره ایجاد کنند، اما اولاً حکومت خود باید منش و رفتار اخلاقی و معنوی داشته باشند، و ثانیاً، زمینه را برای رواج آن در جامعه فراهم کنند و به نهادهای اجتماعی در این باره میدان دهند و کمک برسانند و با کانون‌های ضد معنویت و اخلاق، به شیوه معقول بستیزند و خلاصه اجازه ندهند که رسانه‌های شیطانی مردم را با زور و فریب، افکار جوانان را به سمت و سوی خود بکشانند.

این نوشتار مهمترین وظیفه حکومت را یاد آور شده، همچنین نقش اخلاق و معنویت در جامعه را به صورت خاص بررسی کرده است. و در ادامه به شرح فرمایشات رهبر انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب پرداخته و اهمیت توجه حکومت به معنویت و اخلاق در جامعه را مورد بررسی قرار داده است. رهبر انقلاب در بیانیه گام دوم به صورت تفصیلی اخلاق و معنویت در حکومت را توضیح داده اند و سپس آسیب شناسی کرده و راه کار ارائه داده اند.

کلید واژه: حکومت، اخلاق، معنویت، مینه ساز، ظهور.

مقدمه

معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل: اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است. و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی، شجاعت، تواضع اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکو است. معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هر چه بیشتر رشد کند، برکات بیشتری به بار می‌آورد؛ این، بی‌گمان محتاج جهاد و تلاش است و این تلاش و جهاد، بدون همراهی حکومت‌ها توفیق چندانی نخواهد یافت.

حکومت اسلامی برای زمینه سازی ظهور منجی عالم بشریت میبایست با توجه و اهتمام فراوان در پیاده سازی معنویت و رشد هر چه بیشتر اخلاق در جامعه اسلامی تلاش نماید و در این راه منویات مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب همچون چراغی روشن در پیش روی ماست.

رفع نیازهای معنوی مهم‌ترین وظیفه حکومت در احکام سیاسی

وجود دستگاهی به نام حکومت واجب است. وظیفه حکومت نیز این است که نیازمندی‌های عمومی را که متصدی خاص ندارد، تامین کند. حال می‌پرسیم نیازمندی‌های عمومی چه چیزهایی است؟ آیا شامل مسایل معنوی هم می‌شود؟ به عبارت دیگر آیا دولت اسلامی وظیفه دارد که عقاید دینی را به مردم آموزش بدهد و شبهات را رفع کند؟ همان‌طور که می‌دانید در نظام گذشته به این مسایل توجهی نمی‌شد و اصلاً مسائل معنوی را جزو نیازمندی‌های عمومی نمی‌دانستند. حتی در اوائل تأسیس وزرات آموزش

^۱ طلبه سطح ۳ مجتمع آموزش علوم اسلامی کوثر، marzyehangizeh@gmail.com

و پرورش، آموزش دینی مطرح نبود. عده‌ای از علمای بزرگ در حد مراجع به عنوان اعتراض حرکت کردند و در حرم حضرت عبدالعظیم متحصن شدند. و بالاخره موفق شدند هفته‌ای دو ساعت برنامه «شرعیات» را در برنامه درسی مدارس بگنجانند. اما در نظام اسلامی با مسائل دینی این‌گونه برخورد نمی‌شود. از نظر اسلام این نیازمندی‌ها، واجب‌ترین نیازمندی‌هاست؛ زیرا اگر نیازمندی‌های مادی تأمین نشود، حداکثر انسان دچار مرگ می‌شود، اما اگر نیازمندی‌های معنوی تأمین نشود و انسان کافر بمیرد تنها با مرگ مسأله اش تمام نمی‌شود، بلکه تا ابد در آتش می‌سوزد.

بر اساس مبانی اسلام، نیازمندی‌های معنوی از واجب‌ترین واجبات است. حتی اگر در عمل آن‌ها را مساوی نیازمندی‌های مادی بدانیم در نهایت در شمار نیازمندی‌های عمومی است که تأمین آن‌ها از وظایف دولت است.

یکی دیگر از وظایف دولت این است که نه تنها راه حق را به مردم نشان دهد بلکه از شبهاتی که اعتقادات جوانان را از بین می‌برد و از چیزهایی که موجب مفاسد اخلاقی می‌شود، جلوگیری کند. وقتی دشمن به مرزهای کشور حمله میکند، دولت باید نیرو بفرستد و مانع ورود دشمن شوند. در این جا نیز دشمن برای دزدی دین فرزندان ما آمده است. او آمده است که سعادت دنیا و آخرت آن‌ها را بدزدد و آن‌ها را یک موجود هوس‌باز و شهوت‌ران تربیت کند. آیا باید ساکت بنشینیم و بگوییم به ما ربطی ندارد؟! به نظر ما یکی از نقطه‌های اساسی تفاوت دولت اسلامی با دولت سکولار این است که حداقل به اندازه نیازهای مادی، به نیازهای معنوی و دینی اهتمام داشته باشد و از مفاسد اخلاقی و فرهنگی، چیزهایی که موجب ترویج فساد و گناه در جامعه میشود جلوگیری می‌کند. اگر در مواردی رفتاری مقتضای مصالح سیاسی بود، ولی طبق قواعد اخلاقی صحیح نبود، انجام آن چه حکمی دارد؟

برای این که پاسخ نسبتاً کاملی به این پرسش داده شود باید پیش فرض‌ها و مبانی مسئله را در نظر گرفت، اگر مثلاً دو طایفه با هم جنگی داشته باشند و یکی رفتاری کند که موجب پیروزی خودش بشود. به نظر طرفداران این طایفه کار مصلحت آمیزی کرده است. اما از نظر آن گروه دیگر موجب شکست آن‌ها بوده است و مصلحتی برایشان نداشته است. هم‌چنین در تعریف مصلحت از نظر اسلام، خداوند متعال همه موجودات را برای این آفریده است که زمینه دادن رحمت‌های خاص به هر کدام از آن‌ها فراهم شود. او در میان همه موجودات، انسان را دارای اختیار قرار داده است که زمینه لیاقت رحمت الهی را با رفتار خودش پیدا کند. مصلحت انسان در این است که مقدماتی فراهم شود که بتواند از رحمت‌های بهتر و ارزشمندتری برخوردار گردد. این برای همه انسان‌هاست و هر انسانی باید سعی کند که بتواند بیشتر از رحمت‌های خدا استفاده کند. اگر جنگ بین حق و باطل است. طرف باطل از ابتدا از مقسم خارج است؛ زیرا خود زمینه رحمت را خراب کرده است. روشن است آن جایی که هردو باطل باشند زمینه مصلحت برای هیچ‌کدام نیست و طبعاً حکم اخلاقی هم برایشان وجود ندارد و ارزش مثبت اخلاقی مطرح نیست. بنابراین فرض جایی است که یا هیچ‌کدام از روی سوء نیت جنگ را شروع نکرده‌اند و یا یکی از روی حق بوده و دیگری باطل.

حال اگر کسی از راه رفتاری غیر اخلاقی زمینه دفع فاسد را فراهم کند، مثلاً برای دفع دشمن متجاوز از یک راه غیر اخلاقی که موجب ضررهای زیادی به آن‌ها شده، استفاده کند. مثلاً از روی انتقامجویی آب را به رویشان ببندد یا برای کشتن آن‌ها از شکنجه استفاده کند، گناه مرتکب شده و از نظر اسلام مؤاخذه می‌شود. روشن است کارهای غیر اخلاقی انجام گرفته، و مصداق آن کار واجب نیست. آن‌چه واجب بود، راندن دشمن و به کار بردن نیزه، شمشیر یا سایر ابزار لازمه جنگ است و از آن جا که طرف مقابل تجاوز کرده است. اگر کشته شود نیز خودش را در خونش گزند خودش است. حسن فاعلی و ارزش اخلاقی هم‌چنین ممکن است کسی در

جبهه حق از روی حق هم اقدام کند، ولی کارش ارزش اخلاقی نداشته باشد و آن در جایی است که عمل حسن فاعلی نداشته است.

اما اگر برای رسیدن به اغراض دنیوی مثل به دست آوردن غنیمت، انتقام جویی، دشمنی خانوادگی و... انجام گیرد حسن فاعلی و به دنبال آن ارزش اخلاقی ندارد. درست است که فساد دفع شده است. اما نیت فاعل فقط دفع فساد و اطاعت نبوده است. این جاست که ارزش اخلاقی و حقوقی از یکدیگر جدا می‌شوند. دشمن به مال و ناموس ما حمله کرده است. روشن است که دفع او و جوب توصلی دارد و به هر نیتی هست باید جلوی او را گرفت. نباید بگذارید دشمن به مال و ناموس مسلمان‌ها تجاوز کند. اگر ثواب می‌خواهید باید نیت صالح داشته باشید. نتیجه این که برخی از کارهای سیاسی، واجب توصلی است، یا به اصطلاح علم اخلاق حسن فعلی دارند، و باید انجام شوند، اما این «باید» باید اخلاقی و ثواب‌آور نیست. مگر این که به نیت اطاعت امر خدا انجام گیرد. هنگامی این کار وجه اخلاقی پیدا می‌کند که دارای این قصد باشد و گرنه یک واجب توصلی است. به عبارت دیگر ارزش اخلاقی در صورتی حاصل می‌شود که کمالی برای فاعل بیاورد و حسن فاعلی داشته باشد. حسن فاعلی نیز در گرو نیت صحیح است. پس باید نیت صحیحی داشته باشد تا حسن فاعلی داشته باشد و کارش ثواب‌آور باشد. بله این کار سیاسی واجب توصلی است و باید آن را انجام داد، اما از آن جا که فرد آن را به قصد اطاعت خدا انجام نداده است. موضوع اخلاقی نیست. البته می‌توانست از همین واجب توصلی ارزش اخلاقی بسازد و آن در صورتی بود که آن را به قصد اطاعت خدا انجام بدهد.

از وظایف واجب حکومت این است که نیاز عمومی مردم را رفع کند. در بحث‌های سیاسی دنیا فقط رفع نیازهای مادی مثل تأمین امنیت کشور و رفع نیازمندی‌های عمومی به عنوان وظیفه حکومت مطرح است. یا امروزه مقطعی از آموزش و پرورش عمومی را نیز جزو وظایف حکومت می‌دانند. اما از نظر اسلام این نیازها فقط نیازهای مادی نیست و شامل نیازهای معنوی نیز می‌شود.

نقش اخلاق در جامعه

اخلاق، در مقابل «سود» می‌نشیند عمل اخلاقی عملی است که در آن، ملاحظات سوداندیشانه، راه نداشته باشد و انسان تنها به سبب حکم وجدان الهی و فطری خویش، به آن متمایل باشد و در این حال، حتی از منافع و مطامع مادی خویش نیز درگذرد. به این ترتیب، خیر اخلاقی، واقعیتی از سنخ ارزش است که در برابر منفعت قرار می‌گیرد:

الَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْآيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَخِمْ نَفْسِهِ فَاُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (حشر، ۹) کسانی که قبل از [مهاجران] در [مدینه] جای گرفته و ایمان آورده‌اند، هر کس را که به سوی آنان کوچ کرده، دوست دارند، و نسبت به آنچه به ایشان داده شده است، در دل‌های‌شان حسدی نمی‌یابند، و هر چند در خودشان احتیاجی [مبرم] باشد، آنها را بر خودشان، مقدم می‌دارند و هر کس از خست نفس خود، مصون ماند، ایشانند که رستگارانند. سبک زندگی مادی‌اندیشانه و دنیامدارانه، خواه‌ناخواه، وجدان اخلاقی انسان را رو به ضعف می‌برد و انسان به حیوانی دردمنده و خودخواه تبدیل می‌کند، که از طریق دست‌اندازی به حقوق دیگران منافع بیشتری را برای خود طلب می‌کند. از این رو جامعه‌ای که در آن اخلاق، حاکم نباشد، و با نظم اخلاقی، بیگانه باشد، ماهیت جنگل‌وار و حیوانی خواهد داشت.

نقش معنویت در جامعه

«معنویت» در برابر «مادیت» قرار دارد و مادیت نیز تنها به «مادی‌گری فلسفی» محدود نیست. بلکه «مادی‌گری رفتاری» را نیز دربرمی‌گیرد؛ به این معنی که ممکن است انسان با وجود اعتقاد به امور معنوی و قدسی، در عمل به گونه‌ای رفتار کند که جز هوس‌ها و سودهای این جهانی و معطوف به حوایج بدنی و حیوانی، دغدغه‌ای نداشته باشد، حال آن‌که معنویت در برداشت و روایت اسلامی، امری است که تمام شئون زندگی انسان را دربرمی‌گیرد و انسان مؤمن، چه در عالم نظر و چه در عالم عمل، فقط و فقط، رضایت خدای متعال را مبنا و اساس می‌انگارد.

ان الدین لا یرجون لِقائنا و رَضُوا بِالْحیاه الدنیا و اطمأنوا بها و الدین هم عن آیاتنا غافلون اولیک ما واهم النار بما کأثوا یُکسبون (یونس ۷)

کسانی که امید به دیدار ما ندارند و به زندگی دنیا، دل خوش کرده و بدان اطمینان یافته‌اند و کسانی که از آیات ما غافلند؛ آنان به [کیفر] آنچه به دست می‌آوردند، جایگاه‌شان آتش است.

بسنده کردن به دنیا، مانند بازی کودکان است که جز سرگرمی و خیال هیچ حاصلی ندارد. از این رو انسان باید به کار دین پردازد و آن را اصیل بشمارد و توشه‌های معنوی برگیرد و مهلت چند روزه‌ی دنیا را صرف اشتغالات مادی محض نکند.

اخلاق و معنویت در حکومت اسلامی از دیدگاه بیانیه گام دوم انقلاب

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی سرشار از نکات اعتقادی، سیاسی، اجتماعی، حکومتی، فرهنگی و اقتصادی است. آنچه شاید بیش از همه در این بیانیه چشم نواز است، توجه به عنصر اخلاق و معنویت است و این توجه به دو گونه است:

۱- ارزیابی اخلاقی وضعیت موجود انقلاب اسلامی تا چهل سالگی است که ایشان ضمن توجه به ثمرات اخلاقی انقلاب به آسیب‌شناسی اخلاقی پرداخته و رهنمودهایی را ارائه فرموده‌اند.

۲- توجه به وضعیت مطلوب و پیش‌روی انقلاب و نظام اسلامی است که خود به دو شکل ترسیم شده.

الف- به شکل مستقل که در این بیانیه به عنوان یکی از اهداف و آرمان‌های جدی و اساسی گام دوم انقلاب ترسیم شده است.

ب- به عنوان عنصر اثر بخش در همه ارکان و ابعاد مختلف نظام جمهوری اسلامی که ایشان در جای جای بیانیه به آن اهتمام داشته‌اند.

اکنون و اینجا ابتدا به اهمیت و جایگاه اخلاق اسلامی در قسم اول پرداخته و بر اساس مؤلفه‌هایی قسمت دوم را تشریح خواهیم کرد:

نخست، ارزیابی اخلاقی وضعیت موجود: مقام معظم رهبری در تبیین وضعیت موجود اخلاقی انقلاب به نکات بسیار راه‌گشایی اشاره می‌کنند و در این ارزیابی چند ملاحظه اساسی را مد نظر دارند. از سویی به داشته‌های اخلاقی نظام اسلامی و از دیگر سو به آسیب‌شناسی اخلاقی وضعیت موجود می‌پردازند و از منظر سوم به ثمرات و آثار اخلاقی انقلاب و نظام اسلامی نیز توجه می‌دهند.

بخش اول این بیانیه عهده‌دار چنین ترسیمی است، که فهرست‌وار به آن اشاره می‌کنیم:

۱. توجه به داشته‌های اخلاقی مردم انقلابی

یکی از سیاست‌ها و راهبردهای مقام معظم رهبری عنایت به داشته‌های نظام اسلامی است. این داشته‌ها و سرمایه‌ها در همه عرصه‌ها همواره مورد اهتمام ایشان است؛ چرا که ایجاد روحیه خودباوری و اعتماد به نفس ملی و دینی در گرو چنین توجهی است. این مسئله در مباحث اخلاقی نیز مورد اهتمام ایشان است. ایشان با شعفی خاص در بیانیه گام دوم از این داشته‌های اخلاقی یاد می‌کنند:

«اما انقلاب پُر شکوه ملت ایران که بزرگ‌ترین و مردمی‌ترین انقلاب عصر جدید است، تنها انقلابی است که یک چله پُرافتخار را بدون خیانت به آرمان‌هایش پشت سر نهاده و در برابر همه وسوسه‌هایی که غیر قابل مقاومت به نظر می‌رسیدند، از کرامت خود و اصالت شعارهایش صیانت کرده و اینک وارد دوّمین مرحله خودسازی و جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی شده است.»

در فراز بالا ایشان به عنصر کرامت، خودسازی، عدم خیانت به آرمان‌های نظام و مقاومت در برابر وسوسه‌ها که عناصری اخلاقی هستند اشاره و درود خویش را از اعماق دل نثار «این ملت؛ بر نسلی که آغاز کرد و ادامه داد، می‌نمایند. ما این سرمایه‌ها را فهرست‌وار بیان می‌کنیم:

۱- همت؛ ۲- اكمال و اتمام تلاش (انقلاب)؛ ۳- صیانت و نگهبانی؛ ۴- عدم خیانت؛ ۵- مقاومت در برابر وسوسه؛ ۶- حفظ کرامت و اصالت؛ ۷- خودسازی؛ ۸- امور اخلاقی فطری مثل «آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، عقلانیت، برادری»؛ ۸- روحیه اصلاح‌گری و پذیرش خطا؛ ۹- عدم انفعال و تردید؛ ۱۰- نقد‌پذیری؛ ۱۱- عدم فاصله از ارزش‌ها؛ ۱۲- عدم تحجر؛ ۱۳- پای‌بندی به اصول؛ ۱۶- مرزبندی با رقیبان و دشمنان؛ ۱۷- قدرتمند در عین مهربانی؛ ۱۸- باگذشت در عین مظلومیت؛ ۱۹- عدم افراطی‌گری؛ ۲۰- برخورداری از منطق اخلاقی در دفاع و جنگ؛ ۲۱- شجاعت و صراحت در برابر زورگویان؛ ۲۲- دفاع از مظلومان و مستضعفان؛ ۲۳- جوان‌مردی و مروت انقلابی؛ ۲۴- اقتدار؛ ۲۵- عبرت‌گیری؛ ۲۷- ایمان قدرتمند؛ ۲۸- تاب‌آوری «در برابر خصومت و شقاوت و توطئه و خباثت»؛ ۲۹- استواری و استقامت؛ ۳۰- مدیریت جهادی؛ ۳۱- عزت؛ ۳۲- اعتماد به نفس ملی بر اساس شعار «ما می‌توانیم».

۲. آسیب‌شناسی وضعیت اخلاقی موجود

آنچه در نگره اخلاقی طرح شده در بیانیه گام دوم حائز اهمیت است، توجه به آسیب‌های اخلاقی نظام اسلامی است. ایشان در بیانیه گام دوم در کنار آسیب‌شناسی همه‌جانبه از وضعیت انقلاب چهل‌ساله ایران اسلامی چالش‌ها و آسیب‌های اخلاقی را متذکر شده و برای گام دوم انقلاب همگان را به این آسیب‌ها توجه می‌دهند:

الف- غفلت: در بیانیه گام دوم از اساسی‌ترین آسیب‌هایی که در چندین مورد مورد تذکر قرار گرفته مسئله غفلت است. ایشان همواره به مسئله غفلت گوش‌زد کرده و در جایی غفلت از عبرت‌گیری را متذکر شده، در توصیه به جوانان می‌فرمایند:

«برای برداشتن گام‌های استوار در آینده، باید گذشته را درست شناخت و از تجربه‌ها درس گرفت؛ اگر از این راهبرد غفلت شود دروغ‌ها به جای حقیقت خواهند نشست و آینده مورد تهدیدهای ناشناخته قرار خواهد گرفت. دشمنان انقلاب با انگیزه‌ای قوی، تحریف و دروغ‌پردازی درباره گذشته و حتی زمان حال را دنبال می‌کنند و از پول و همه ابزارها برای آن بهره می‌گیرند. رهنمان فکر و عقیده و آگاهی بسیارند؛ حقیقت را از دشمن و پیاده‌نظامش نمی‌توان شنید.»

غفلت از جریان انقلابی نیز از مصادیق این آسیب اخلاقی است که در بیانیه گام دوم مورد توجه ایشان قرار گرفته:

«و بدانید که اگر بی‌توجهی به شعارهای انقلاب و غفلت از جریان انقلابی در برهه‌هایی از تاریخ چهل ساله نمی‌بود - که متأسفانه بود و خسارت بار هم بود - بی‌شک دستاوردهای انقلاب از این بسی بیشتر و کشور در مسیر رسیدن به آرمان‌های بزرگ بسی جلوتر بود و بسیاری از مشکلات کنونی وجود نمی‌داشت».

غفلت از مواهب و ظرفیت‌های کشور، آسیب دیگری است که در این بیانیه مورد توجه قرار گرفته است: «نکته مهمی که باید آینده‌سازان در نظر داشته باشند این است که در کشوری زندگی می‌کنند که از نظر ظرفیت‌های طبیعی و انسانی، کم‌نظیر است و بسیاری از این ظرفیت‌ها با غفلت دست‌اندرکاران تاکنون بی‌استفاده یا کم‌استفاده مانده است».

ب- رضایت به وضع موجود: از جمله نکاتی که ایشان به آن اهتمام دارند تذکر به این مسئله است که افراد و مدیران به وضع موجود راضی باشند. لذا در مواردی به این نکته تذکر می‌دهند که رضایت به وضع موجود ناشی از دون‌همتی و سستی است و همت والا از فضایل نیک اخلاقی است که مورد توجه ایشان است. به عنوان نمونه در بیانیه گام دوم در بحث عدالت اجتماعی در عین تذکر به این مسئله دستاوردهای قابل توجه نظام در این امر را متذکر می‌شوند:

«ارضایتی این حقیر از کارکرد عدالت در کشور به دلیل آن‌که این ارزش والا باید گوهر بی‌همتا بر تارک نظام جمهوری اسلامی باشد و هنوز نیست، نباید به این معنی گرفته شود که برای استقرار عدالت کار انجام نگرفته است».

در این باب در ادامه مطلب ایشان این‌گونه افزوده‌اند:

«البته عدالت مورد انتظار در جمهوری اسلامی که مایل است پیرو حکومت علوی شناخته شود، بسی برتر از این‌هاست و چشم امید برای اجرای آن به شما جوان‌هاست که در ادامه به آن خواهیم پرداخت».

در بحث علم و فناوری نیز با همه پیشرفت‌هایی که صورت گرفته راضی شدن به وضع موجود را بر نمی‌تابند و می‌فرمایند:

«اما آنچه من می‌خواهم بگویم این است که این راه طی شده، با همه اهمیتش فقط یک آغاز بوده است و نه بیشتر. ما هنوز از قله‌های دانش جهان بسیار عقیم؛ باید به قله‌ها دست یابیم. باید از مرزهای کنونی دانش در مهم‌ترین رشته‌ها عبور کنیم. ما از این مرحله هنوز بسیار عقیم».

ج - روگردانی از ارزش‌ها: ایشان مسئله اخلاق و امور فطری و ارزش‌های اخلاقی نهادینه شده در جان‌ها و فطرت انسان‌ها را امری مبارک می‌داند ولی به آسیب روگردانی از ارزش‌ها اشاره می‌کنند:

«آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، عقلانیت، برادری، هیچ‌یک به یک نسل و یک جامعه مربوط نیست تا در دوره‌ای بدرخشد و در دوره‌ای دیگر افول کند. هرگز نمی‌توان مردمی را تصور کرد که از این چشم‌اندازهای مبارک دل‌زده شوند. هرگاه دل‌زدگی پیش آمده، از روی گردانی مسئولان از این ارزش‌های دینی بوده است و نه از پای‌بندی به آن‌ها و کوشش برای تحقق آن‌ها».

د - امید کاذب و فریبنده و نومیدی بی‌جا و ترس کاذب: امید واقع‌بینانه، عنصر اخلاقی مهمی است که به عنوان فضیلتی پیش‌برنده در اصلاح‌گری و بهبود اوضاع بسیار کارگشا است. از طرفی ناامیدی و یاس بزرگ‌ترین رذیله و در معارف دینی ما گناهی

نابخشودنی است؛ از این جهت در بیانیه گام دوم به جهاتی مورد توجه قرار گرفته و به عنوان یکی از ظرفیت‌های مهم این بیانیه قلمداد می‌شود:

«این جانب همواره از امید کاذب و فریبنده دوری جست‌ام، اما خود و همه را از نومی‌دی بی‌جا و ترس کاذب نیز برحذر داشته و برحذر می‌دارم. در طول این چهل سال- و اکنون مانند همیشه- سیاست تبلیغی و رسانه‌ای دشمن و فعال‌ترین برنامه‌های آن، مایوس‌سازی مردم و حتی مسئولان و مدیران ما از آینده است.»

۳. حربه‌های غیر اخلاقی دشمنان نظام اسلامی

از ویژگی‌های بیانیه گام دوم تنبه و توجه دادن به حربه‌های غیر اخلاقی دشمنان نظام اسلامی است که تنبه و بیداری جوانان را به همراه خواهد داشت.

برخی از مهم‌ترین حربه‌ها و ویژگی‌های اخلاقی دشمنان انقلاب و نظام اسلامی مورد اشاره در بیانیه، این‌هاست:

۱- سردمداری گمراهی و ستم؛ ۲- تظاهر؛ ۳- سرکوب؛ ۴- زورگویی و گردنکشی؛ ۵- تحریف و دروغ پردازی؛ ۶- رهنی فکر و عقیده؛ ۷- کینه‌ورزی و بدخواهی؛ ۸- قلدر مآبی؛ ۹- باج خواهی؛ ۱۰- خصومت؛ ۱۱- شقاوت؛ ۱۲- توطئه؛ ۱۳- خباثت؛ ۱۴- تحریم؛ ۱۵- تهدید؛ ۱۶- ظلم و ستم؛ ۱۷- جنگ افروزی؛ ۱۹- رذالت؛ ۲۰- دخالت؛ ۲۱- مروج فساد و بی‌بندباری؛ ۲۲- جنایت؛ ۲۳- استکبار؛ ۲۴- تکبر؛ ۲۵- انحصارگرایی؛ ۲۶- نیت شوم؛ ۲۷- دست‌اندازی و چپاول؛ ۲۸- خبرهای دروغ؛ ۲۹- تحلیل‌های مغرضانه؛ ۳۰- وارونه نشان دادن واقعیت‌ها؛ ۳۱- پنهان کردن جلوه‌های امیدبخش؛ ۳۲- بزرگ کردن عیوب کوچک؛ ۳۳- کوچک نشان دادن یا انکار محسنات بزرگ؛ ۳۴- محاصره تبلیغاتی؛ ۳۵- تحمیل؛ ۳۶- سوء استفاده علمی؛ ۳۷- ضدیت با معنویت و اخلاق؛ ۳۸- نفوذ و سلطه.

۴. دستاوردهای اخلاقی انقلاب و نظام اسلامی

در بیانیه گام دوم به این دستاوردهای اخلاقی انقلاب و نظام اسلامی اشاره شده است:

۱. مشارکت مردمی؛ ۲. کمک‌رسانی و خدمت‌رسانی؛ ۳. نیکوکاری؛ ۴. استکبارستیزی؛ ۵. ارتقای شناخت اخلاقی؛ ۶. عدالت اجتماعی؛ ۷. مدیریت جهادی و با اخلاص؛ ۸. افزایش عیار معنویت و اخلاق؛ ۹. مجاهدت؛ ۱۰. روحیه برادری و ایثار؛ ۱۱. شکرگزاری؛ ۱۲. فداکاری؛ ۱۳. صدقات؛ ۱۴. ایستادگی؛ ۱۵. عزت و اقتدار.

دو. راهبردهای اخلاقی گام دوم

در دو بخش گذشته ایشان ضمن بیان وضعیت اخلاقی موجود و دشمن‌شناسی اخلاقی رقیب و همچنین بیان دستاوردهای انقلاب اسلامی، به ارائه پیشنهادهایی به جوانان در عرصه‌های اخلاقی پرداختند که به تحلیل آن می‌پردازیم:

۱. اهمیت و جایگاه اخلاق در سرفصل‌های اساسی گام دوم

مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم در جای جای متن بیانیه به مسئله اخلاق اهتمام ویژه داشته‌اند و چه در ترسیم نظام گذشته، ترسیم ویژگی‌های نظام سلطه، تبیین وضعیت کنونی نظام اسلامی و نیز ابعاد مختلف فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، علمی و

فرهنگی به مسئله اخلاق پرداخته و نکاتی را گوش زد فرموده‌اند؛ ولی آنچه بیش از همه در این بیانیه مورد توجه است توصیه ایشان به معنویت و اخلاق به عنوان یکی از سرفصل‌های اساسی و مورد توصیه ایشان به جوانان است که دارای چند ویژگی اساسی است:

۱. تبیین معنویت و اخلاق: مقام معظم رهبری با توجه به دو عنصر درون و بیرون و ویژگی‌های اخلاق درون شخصی و بین شخصی، معنویت و اخلاق را در کنار یکدیگر و به عنوان مکمل هم مطرح می‌کنند. ایشان در تفسیرشان از معنویت و اخلاق آورده‌اند:

«معنویت و اخلاق: معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل: اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکوست.»

آن‌چنان که مشهود است ویژگی‌های دیگر گرایانه‌ای مثل خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، تواضع و... در گرو بهره‌مندی از ویژگی‌هایی چون اخلاص، توکل و ایمان است. البته تفکیک ابعاد درونی و بیرونی و نمودهای اخلاق فردی و اجتماعی به هم پیوسته است همان‌طور که در مجموعه صفات فردی برخی ویژگی‌های اجتماعی و در مجموعه صفات اجتماعی برخی اوصاف فردی در بیانیه طرح شده است؛ ولی این‌جا سخن از اولویت اخلاق درون فردی و اوصاف درونی نسبت به ظهور اخلاقیات در پیوند با دیگران است؛ گو این‌که تا معنویت به تعبیر و تفسیری که مقام معظم رهبری در بیانیه مطرح کرده‌اند شکل نگیرد نمی‌توان تجلی آن را در اوصاف دیگر گرایانه به شکل ناب و خالص در یافت کرد.

۲. ضرورت وجود عنصر معنویت و اخلاق:

نکته مهم دیگری که در بیانیه گام دوم مطرح شده، اهمیت و ضرورت عنصر معنویت و اخلاق است که در همه ابعاد زندگی فردی و اجتماعی تاثیرگذار است. ایشان ضمن بیان این مطلب که دو ویژگی اخلاقی توأمان و در کنار یکدیگر می‌توانند در همه حیطه‌های زندگی فردی و اجتماعی تاثیرگذار باشد، فرمودند:

«معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آن‌ها، محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبود آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند.»

۳. عناصر و عوامل تحقق معنویت و اخلاق: مقام معظم رهبری برای تحقق معنویت و اخلاق به سه عنصر مهم اشاره می‌کند:

۱. افراد: «دستگاه‌های مسئول حکومتی در این باره وظایفی سنگین بر عهده دارند که باید هوشمندانه و کاملاً مسئولانه صورت گیرد. و این البته به معنی رفع مسئولیت از اشخاص و نهادهای غیرحکومتی نیست.»

۲. جامعه: «شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هرچه بیشتر رشد کند برکات بیشتری به بار می‌آورد؛ این، بی‌گمان محتاج جهاد و تلاش است.»

۳. حکومت: «اخلاق و معنویت، البته با دستور و فرمان به دست نمی‌آید، پس حکومت‌ها نمی‌توانند آن را با قدرت قاهره ایجاد کنند، اما اولاً خود باید منش و رفتار اخلاقی و معنوی داشته باشند، و ثانیاً زمینه را برای رواج آن در جامعه فراهم کنند و به

نهادهای اجتماعی در این باره میدان دهند و کمک برسانند؛ با کانون‌های ضد معنویت و اخلاق، به شیوه معقول بستیزند و خلاصه اجازه ندهند که جهنمی‌ها مردم را با زور و فریب، جهنمی کنند».

در این باب مقام معظم رهبری چند وظیفه برای حکومت‌ها بیان می‌کنند:

عدم توسل به قوه قاهره؛ پیاده‌سازی اخلاق در منش و رفتار حکومتی؛ زمینه ترویج اخلاقیات در جامعه؛ میدان دادن به نهادهای اجتماعی جهت یاری در باب اخلاق؛ مبارزه و ستیز با کانون‌های ضد معنویت به روش معقول؛ ایجاد مانع و مبارزه با حربه زور و فریب دشمنان اخلاق و معنویت؛ تنظیم و اجرای برنامه‌های کوتاه مدت و میان مدت جامع جهت مبارزه با تهاجم روز افزون دشمنان از طریق ابزارهای رسانه‌ای.

۲. حیطه‌های اثر بخشی اخلاق در بیانیه گام دوم

در این بخش به سه حوزه‌ای که بیش از همه در بیانیه مورد تاکید و توصیه ایشان است می‌پردازیم:

الف. اخلاق سیاسی و حکومتی

بیانه گام دوم اخلاق سیاسی و حکومتی را نیز مورد توجه قرار داده است. بر این اساس ایشان هم گوش‌زدهای اخلاقی برای مردم و به ویژه جوانان طرح می‌کنند و هم مفاهیم مهمی مثل: خوش‌بینی به آینده، امیدواری به‌جا، دوری از نومیدی بی‌جا، خود قدردانی، عزت ملی را به عنوان فضایل اخلاق سیاسی مردم مطرح می‌کنند.

ایشان توجه بیشتری به اخلاق حاکمان و مسئولین دولتی داشته و بر این اساس به تشریح نکاتی در این باب می‌پردازند:

آسیب‌های اخلاقی حکومت

ایشان به مهم‌ترین آسیب‌های جدی تهدید کننده حکوت اسلامی اشاره می‌فرمایند و معتقدند: «فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آن‌هاست». ایشان «وسوسه مال و مقام و ریاست» را به عنوان زمینه لغزش حکومت زمان حضرت امیر(ع) بیان می‌کند و زمینه‌ساز لغزش مسئولان نظام می‌داند.

معظم‌له این ویژگی‌های مثبت اخلاقی حاکمان را مورد اشاره قرار می‌دهند:

زهد و ساده زیستی؛ نظارت و مبارزه با فساد حکومتی؛ طهارت اقتصادی همه مقامات حکومت جمهوری اسلامی؛ بر حذر بودن از شیطان حرص؛ و گریز از لقمه حرام.

راه کارهای اخلاقی سازی

از نظر مقام معظم رهبری این راه کارها برای اخلاقی‌سازی حکومت باید مد نظر قرار گیرند: استمداد الهی و طلب کمک از خداوند؛ «قاطعیّت و حساسیت دستگاه‌های نظارتی و دولتی، در جلوگیری از تشکیل نطفه فساد»؛ استفاده از انسان‌هایی با ایمان، جهادگر و منبع الطبع با دستانی پاک و دل‌هایی نورانی.

اصول اخلاقی حاکمیت

از نظر معظم‌له عبارتند از:

۱. اصل عدالت؛ ۲. اصل استقلال؛ ۳. اصل آزادی؛ ۴. اصل عزت ملی؛ ۵. اصل حکمت؛ ۶. اصل مصلحت؛ ۷. اصل حفظ ارزش‌های انقلابی.

ب. اخلاق علمی

ایشان در عرصه علمی توصیه‌هایی را طرح و از جمله به روی کرد اخلاقی در علم اشاره می‌کنند:

«ما به سوءاستفاده از دانش مانند آنچه غرب کرد، توصیه نمی‌کنیم، اما مؤکداً به نیاز کشور به جوشاندن چشمه دانش در میان خود اصرار می‌ورزیم.»

در این دیدگاه مقام معظم رهبری با اشاره به اخلاق علمی غرب نظام اسلامی را از چنین رویکرد غیر اخلاقی مبرا می‌داند و از سویی جوانان این مرز و بوم را در مسیر علمی بر اساس راهبرد اخلاقی بین خوف و رجا راهنمایی می‌کنند و معتقدند:

«ما هنوز از قله‌های دانش جهان، بسیار عقیم؛ باید به قله‌ها دست یابیم. باید از مرزهای کنونی دانش در مهم‌ترین رشته‌ها عبور کنیم.»

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر دو عنصر «احساس مسئولیت» و «جهاد علمی» از جوانان می‌خواهد سنگ بنای انقلاب علمی را شکل دهند.

ج. اخلاق اقتصادی

مقام معظم رهبری بحث اقتصاد را هدف جامعه اسلامی نمی‌داند ولی معتقدند «وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید». از جهتی این هدف با قوی شدن اقتصاد محقق می‌گردد چرا که «اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است». بر این اساس ریشه کنی فقر به این مهم کمک می‌کند.

عرصه‌های اخلاق اقتصادی

ایشان برای تحقق و تقویت اقتصاد مستقل کشور به عناصر مهم اخلاقی در عرصه تولید (انبوه و باکیفیت)، توزیع (عدالت‌محور) مصرف (به‌اندازه و بی‌اسراف) اشاره می‌کنند. در کنار این سه حوزه، نکته مهمی که در حوزه مدیریت اخلاقی اقتصاد بر آن صحنه می‌گذارند مسئله «مناسبات مدیریتی خردمندانه» است که بارها و بارها مد نظر ایشان بوده و تأثیرات آن در جامعه مورد توجه ایشان در بیانیه گام دوم قرار گرفته است.

آسیب‌های اخلاقی اقتصاد

۱. آسیب‌های بیرونی: «تحریم و وسوسه‌های دشمن».

۲. آسیب‌های درونی: «عیوب ساختاری و ضعف‌های مدیریتی». ایشان برای این عیوب مصادیقی را بیان می‌کنند که مهم‌ترین عنصر موثر در این آسیب‌ها تھی بودن آن‌ها از اخلاق است.

اگر نگاه و رویکرد اخلاقی در این عرصه‌ها مورد توجه باشد ما با بهبود اوضاع اقتصادی هم مواجه خواهیم شد. مصادیقی را که ایشان در بیان گام دوم مورد توجه قرار می‌دهند از این قرار است: «مهم‌ترین عیوب، وابستگی اقتصاد به نفت، دولتی بودن بخش‌هایی از اقتصاد که در حیطه وظایف دولت نیست، نگاه به خارج و نه به توان و ظرفیت داخلی، استفاده اندک از ظرفیت نیروی انسانی کشور، بودجه‌بندی معیوب و نامتوازن و سرانجام عدم ثبات سیاست‌های اجرایی اقتصاد و عدم رعایت اولویت‌ها و وجود هزینه‌های زاید و حتی مسرفانه در بخش‌هایی از دستگاه‌های حکومتی است».

راه حل اخلاقی اقتصاد

ایشان مهم‌ترین عنصر در حل مسائل اخلاقی را مبتنی بر یکی از اصول مهم اخلاقی یعنی اصل مقاومت استوار می‌کنند؛ که از نحوه مدیریت و سازماندهی حکومت به خود اقتصاد سرایت می‌کند.

اصل اقتصاد مقاومتی مبتنی بر مدیریتی است که به تعبیر مقام معظم رهبری برخوردار از این ویژگی‌های اخلاقی است: «قدرت و نشاط کاری و احساس مسئولیت». در کنار این سه مولفه اخلاقی، مشارکت مردمی، ویژگی جوانی، دانایی به ویژه در عرصه اقتصاد و ایمان از مهم‌ترین عناصر اخلاقی این عرصه است.

در جای جای بیانیه به مسئله اخلاق اهتمام ویژه داشته‌اند، چه در ترسیم نظام گذشته، ترسیم ویژگی‌های نظام سلطه، تبیین وضعیت کنونی نظام اسلامی و نیز در ابعاد مختلف فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، علمی و فرهنگی به مسئله اخلاق پرداخته و نکاتی را گوش زد کرده‌اند؛ ولی آنچه بیش از همه در این بیانیه مورد توجه است توصیه ایشان به معنویت و اخلاق به عنوان یکی از سرفصل‌های اساسی و مورد توصیه به جوانان است. در این بیانیه اخلاق سیاسی و حکومتی را نیز مورد توجه قرار داده است. بر این اساس ایشان هم گوش‌زدهای اخلاقی برای مردم و به ویژه جوانان طرح می‌کنند و هم مفاهیم مهمی مثل: خوش‌بینی به آینده، امیدواری به‌جا، دوری از نومییدی بی‌جا، خود قدردانی، عزت ملی را به عنوان فضایل اخلاق سیاسی مردم مطرح می‌کنند.

ایشان به مهم‌ترین آسیب‌های جدی تهدید کننده حکوت اسلامی اشاره می‌فرمایند و معتقدند:

«فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آن‌هاست». ایشان «وسوسه مال و مقام و ریاست» را به عنوان زمینه لغزش حکومت زمان حضرت امیر(ع) بیان می‌کنند و زمینه‌ساز لغزش مسئولان نظام می‌داند. معظم‌له این ویژگی‌های مثبت اخلاقی حاکمان را مورد اشاره قرار می‌دهند: زهد و ساده زیستی؛ نظارت و مبارزه با فساد حکومتی؛ طهارت اقتصادی همه مقامات حکومت جمهوری اسلامی؛ بر حذر بودن از شیطان حرص؛ و گریز از لقمه حرام. با تاکید بر دو عنصر «احساس مسئولیت» و «جهاد علمی» از جوانان می‌خواهد سنگ بنای انقلاب علمی را شکل دهند.

نتیجه گیری

حکومت ابزاری است که به وسیله آن سیاست های دولت مورد اعمال واقع می شوند و همین طور این نهاد می تواند مانند حکومت های دینی در جامعه "اسیاب رشد" اخلاق و معنویت گردد و یا اینکه فقط جنبه مادی و بدون رعایت اخلاق را در نظر داشته باشد.

این مقاله که در صدد، بررسی نقش حکومت ها در رشد معنوی و اخلاق در جامعه با تاکید بر دیدگاه "مقام معظم رهبری" در بیانیه گام دوم انقلاب میباشد.

یافته ها نشان داده اند که ترویج و گسترش اخلاق در جامعه "یکی از اهداف حکومت اسلامی و وظیفه مهم حکومت دینی در دیدگاه امام علی (ع) شناخته شده و رهبر انقلاب اسلامی نیز با الگو قرار دادن مولای متقیان در روش و منش سیاسی و دیدگاه های حکومتی، از مهمترین وظایف حکومت اسلامی وظایف تربیتی - فرهنگی در جامعه دانسته بطوریکه تمام ساختار حکومت را ملزم به رعایت اخلاق توصیه نموده اند.

فهرست منابع

* قرآن کریم، مترجم: مکارم شیرازی، ناصر، بیروت: مرکز طبع و نشر قرآن، ۱۳۸۸.

* نهج البلاغه

۱- جمشیدی، مهدی، شرحی بر اخلاق و معنویت در بیانیه گام دوم انقلاب، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، پست الکترونیکی: info@iict.ac.ir

۲- حسینی خامنه ای، سید علی، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷.

۳- فلاح، محمد جواد، دیدگاه های اخلاقی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، نشریه معارف نهاد مقام معظم رهبری در دانشگاه ها، <http://maarefmags.ir>

۴- جمشیدی، مهدی، عزم راه: تاملات فرهنگی درباره بیانیه گام دوم انقلاب، تهران، نشر محتوای الکترونیک صاد، ۱۳۹۹.

۵- ذوعلم، علی، برخی مفاهیم در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، انقلاب اسلامی، ۱۴۰۰.

۶- ذوعلم، علی، گفتارهایی در باب بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، انقلاب اسلامی، ۱۴۰۰.

۷- ذوعلم، علی، روایتی کوتاه از بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، انقلاب اسلامی، ۱۴۰۰.

۸- قربانی، مصطفی، غضنفری، عزیز، گام دوم انقلاب اسلامی گام تمدن سازی، مصباح اندیشه، ۱۳۹۹.